

„TURYZM” 1991, z. 2

Stanisław Liszewski

SPAŁA. MORFOLOGIA I FUNKCJA MIEJSCOWOŚCI WYPOCZYNKOWEJ

SPAŁA. LA MORPHOLOGIE ET LA FONCTION D'UNE LOCALITÉ DE REPOS

SPAŁA. MORPHOLOGY AND FUNCTION OF RECREATIONAL VILLAGE

Artykuł jest przykładem monograficznego opracowania miejscowości turystycznej, która powstała na „surowym korzeniu” jako carska rezydencja myśliwska. Szczegółowej ocenie poddano w nim budowę morfologiczną, zagospodarowanie oraz funkcję turystyczną, którą określono poprzez wszechstronną analizę ruchu turystycznego.

1. WPROWADZENIE

Na mapie turystycznej Polski pas nizin środkowych pozbawiony jest znaczących miejscowości wypoczynkowych. Jedną z nielicznych, które pełnią taką właśnie funkcję jest Spała, ze względu na swoją przeszłość, charakter a nade wszystko obecną funkcję, zasługująca na gruntowne studia naukowe.

W pracy tej dokonana zostanie kompleksowa analiza, obejmująca problematykę morfologiczną miejscowości, jej zagospodarowanie oraz funkcje. Będzie to zatem próba opracowania monograficznego miejscowości, której egzystencja nierozłącznie związana jest z szeroko rozumianą działalnością turystyczną.

Zastanawiający jest fakt, iż Spała będąca w swej historii rezydencją kilku głów państwa, posiada stosunkowo nieliczne opracowania publikowane, a te, które istnieją, mają charakter popularny czy przewodnikowy i ukazały się przed kilkudziesięciu laty.

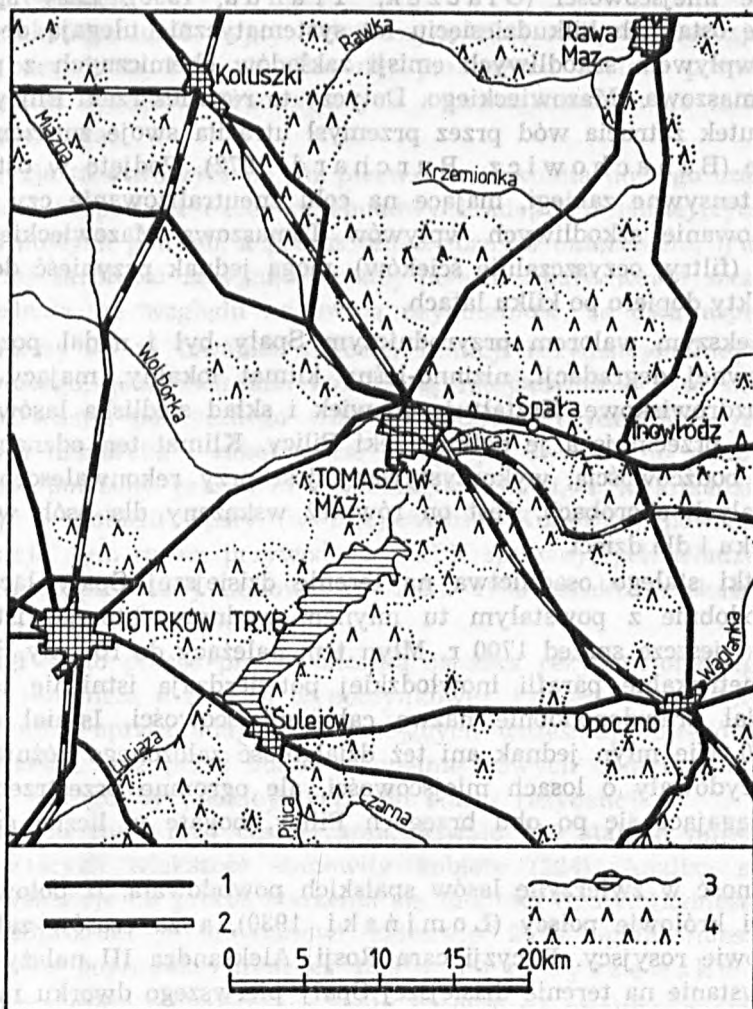
Stosunkowo dobrze opracowana jest historia Spały i okolic, głównie dzięki pracom Łomińskiego (1925, 1930), które nie obejmują jednak współczesnych, najbardziej znaczących dla miejscowości dziejów. Z literatury przewodnikowej na uwagę zasługują prace Dekowskiego (1952), Rudzia i Sosnowskiego (1959) oraz Pigionia (1970). Warto tu również wymienić opracowanie zatytułowane *Spała* — *Informator* (1949) oraz krótki informator pt. *Spała i okolice* opracowany przez Kulewskiego (1987). Przegląd opracowań dotyczących Spały byłby niepełny, gdyby pominąć w nim dwie prace magisterskie (Przybyszewska 1987, Łuczyńska 1990), przygotowane na seminarium z geografii turystyki na Uniwersytecie Łódzkim.

Prezentowane opracowanie powstało w oparciu o badania terenowe, jakie na tym terenie prowadzone były przez Zakład Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1980—1990.

2. CHARAKTERYSTYKA MIEJSCOWOŚCI

Spała jest niewielką, liczącą około 400 stałych mieszkańców, wsią, położoną w gminie Inowłódz w województwie piotrkowskim, w odległości około 10 km na wschód od Tomaszowa Mazowieckiego (rys. 1). Przez miejscowość przebiega droga kołowa IV klasy, łącząca Tomaszów Mazowiecki z Inowłodzem i dalej z Opoczmem. Do Spały doprowadzona jest również z Tomaszowa Mazowieckiego bocznicą kolejowa, która czynna jest obecnie tylko okresowo. Połączenia komunikacyjne z otoczeniem zapewnia dobrze zorganizowana sieć autobusów kursowych PKS, która umożliwia bezpośredni dojazd m. in. (rozkład jazdy 1989/1990) z Tomaszowa Mazowieckiego (16 połączeń), Łodzi (19), Lublina (4), Radomia (3), Warszawy (2), Rawy Mazowieckiej (2). Odległość drogową Spały od najbliższych miast wojewódzkich: Piotrkowa Trybunalskiego (35 km), Łodzi (65 km), Kielc (95 km), Radomia (95 km) i Warszawy (115 km) gwarantuje dostępność samochodem osobowym w czasie od 0,5 do 1,5 godziny.

Miejscowość leży na wschodnim krańcu Wyżyny Łódzkiej na Wysockźnie Południowo-Mazowieckiej zwanej Rawską, na lewym brzegu rzeki Pilicy, w miejscu ujścia niewielkiego lewobrzeżnego dopływu rzeki Gaci. Pilica na tym odcinku swego biegu tworzy malownicze zakola, a dno jej doliny bogate jest w zabagnione zagłębienia będące pozostałościami dawnych meandrów. Dno doliny leży na wysokości 148 m n.p.m., a najwyższa, północna część Spały osiąga poziom 157 m n.p.m.

Rys. 1. Położenie geograficzne Spały

1 — drogi główne; 2 — linie kolejowe; 3 — rzeki i wody; 4 — lasy

Dessin 1. La situation géographique de Spała

1 — routes principales; 2 — lignes des chemins de fer; 3 — rivières et eaux; 4 — forêts

Spała założona została na terenie lasów Puszczy Pilickiej, stanowiącej do dziś jeden z największych kompleksów leśnych w Środkowej Polsce (około 15 tys. ha). Główny drzewostan lasów spalskich tworzy sosna pospolita, która porasta łącznie ponad 51% powierzchni. Puszczański charakter lasów otaczających Spałę zadecydował o utworzeniu

w tym rejonie kilku rezerwatów przyrody, które podnoszą walory krajoznawcze miejscowości (Olaczek, Tranda, 1990). Lasy spalskie w okresie ostatnich kilkudziesięciu lat systematycznie ulegają degradacji pod wpływem szkodliwych emisji zakładów chemicznych z pobliskiego Tomaszowa Mazowieckiego. Dotyczy to również rzeki Pilicy, która na skutek zatrucia wód przez przemysł utraciła swoje znaczenie rekreacyjne (Banachowicz, Burchard 1972). Podjęte w ostatnich latach intensywne zabiegi, mające na celu zneutralizowanie czy wręcz wyeliminowanie szkodliwych wpływów Tomaszowa Mazowieckiego na otoczenie (filtry, oczyszczalnie ścieków), mogą jednak przynieść dostrzegalne efekty dopiero po kilku latach.

Największym walorem przyrodniczym Spały był i nadal pozostaje, mimo pewnej degradacji, nizinno-leśny klimat lokalny, mający właściwości uzdrowiskowe. Kształtuje go wiek i skład siedliska lasów spalskich oraz przecinająca je dolina rzeki Pilicy. Klimat ten odznaczający się małą bodźcowością, wykorzystywany jest przy rekonwalescencji po długotrwałych chorobach. Jest on również wskazany dla osób w starszym wieku i dla dzieci.

Początki stałego osadnictwa na terenie dzisiejszej Spały łączą się prawdopodobnie z powstałym tu młynem wodnym, którego istnienie znane jest jeszcze sprzed 1700 r. Młyn ten, należący do rodziny Spałów (księgi metrykalne parafii inowłodzkiej potwierdzają istnienie tej rodziny), dał prawdopodobnie nazwę całej miejscowości. Istniał on do roku 1880. Nie młyn jednak ani też działalność założonego później tartaku zdecydowały o losach miejscowości, ale ogromne przestrzenie leśne rozciągające się po obu brzegach Pilicy, bogate w liczne gatunki zwierząt.

Zasobność w zwierzynę lasów spalskich powodowała, iż polowali tu książęta i królowie polscy (Łomiński 1930), a za czasów zaborów, monarchowie rosyjscy. Decyzji cara Rosji, Aleksandra III należy przypisać powstanie na terenie dzisiejszej Spały pierwszego dworku myśliwskiego, który dał początek powstaniu rezydencji myśliwskiej z budynkami przeznaczonymi dla oficjalistów, służby, a także ochrony kozackiej. Ostatni raz car Mikołaj II polował w Spale w 1912 r.

Po odzyskaniu niepodległości posiadłość carska stała się letnią rezydencją prezydenta Rzeczypospolitej. Część istniejących wcześniej obiektów została przebudowana, powstały również nowe. Na polecenie prezydenta S. Wojciechowskiego wybudowano tu m. in. modrzewiowy kościółek w stylu podhalańskim (1922 r.). Charakter rezydencjonalny Spały powodował, iż była ona miejscowością zamkniętą, a jedynie w okresie oficjalnych uroczystości (np. dożynki) przyjmowano delegacje i organizowano okolicznościowe imprezy (Łomiński 1925, 1930). W roku

1936 w okolicach Spały zorganizowany był Międzynarodowy Zjazd Drużyn Harcerskich.

Po zakończeniu II wojny światowej w 1948 r. Spała, decyzją ówczesnego prezydenta PRL B. Bieruta, przekazana została powstającemu Funduszowi Wczasów Pracowniczych z przeznaczeniem na miejscowość wypoczynkową.

Decyzja ta otworzyła po raz pierwszy zamkniętą do tego czasu miejscowość i rozpoczęła okres przebudowy i adaptacji istniejących obiektów do nowych potrzeb, a proces ten, z różnym natężeniem, trwa nadal.

W tej skrótkowo zasygnalizowanej historii Spały warto szczególnego podkreślenia, ze względu na swoją oryginalność, są dwa aspekty.

Pierwszy — to trwałość sukcesji funkcji rezydencjonalnej szczebla państwowego, jaka związana była z tą miejscowością i to niezależnie od zabarwienia politycznego władzy. Budowę rezydencji (myśliwskiej) rozpoczął monarcha i zaborca, car Rosji, po wyzwoleniu adaptował ją na swoje potrzeby prezydent niepodległej Polski, a w kilkadziesiąt lat później, w pobliżu Spały (w miejscowości Konewka) powstała nowa rezydencja, tym razem przywódców PZPR sprawujących władzę w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (w roku 1980 obiekt przekazano PLL „LOT” na cele wypoczynkowe).

Drugi — to proces przekształcania ośrodka rezydencjonalnego w jednostkę osadniczą o funkcji wypoczynkowej. Proces ten przebiega dwoma torami. Poprzez adaptację istniejących wcześniej obiektów na nowe potrzeby, oraz przez budowę zupełnie nowych obiektów wypoczynkowych, jak gdyby „doklejanych” do starej rezydencji.

W końcu roku 1987 Spałę zamieszkiwało 419 stałych mieszkańców, wśród których większość stanowiły kobiety (224). Analiza struktury wieku wskazuje na proces starzenia się ludności Spały. Ludność w wieku przedprodukcyjnym stanowi zaledwie 26% ogółu mieszkańców, a w wieku poprodukcyjnym aż 18,9% (Przybyszewska 1987).

Znaczna część mieszkańców Spały pracuje na miejscu, znajdując zatrudnienie w ośrodkach wypoczynkowych (48,5% pracujących zawodowo), rolnictwie i leśnictwie (18,1%), a także w miejscowych usługach (10,9%). Niewielka tylko liczba (22,5% pracujących zawodowo) wyjeżdża do pracy do innych miejscowości. Najczęściej jest to pobliski Tomaszów Mazowiecki oraz również blisko położony Inowłódz.

Jednocześnie była Spała w 1987 r. ośrodkiem dojazdów do pracy dla mieszkańców okolicznych wsi oraz Tomaszowa Mazowieckiego. Stałe zatrudnienie w ośrodkach wypoczynkowych czynnych cały rok wynosiło w tym czasie 364 osoby, z czego 258 osób (71%) dojeżdżało tu codziennie z zewnątrz.

Na terenie Spały znajduje się 21 budynków mieszkalnych, wznie-

sionych głównie w latach 1900—1940 i często zaadaptowanych do celów mieszkalnych. Zabudowa ta przemieszana jest z obiektami wypoczynkowymi i nie tworzy odrębnej dzielnicy czy osiedla mieszkaniowego.

Na terenie Spały znajduje się m. in. kino, sklepy, stacja benzynowa, biblioteka, punkt lekarski i apteczny, bar, kawiarnie, straż pożarna, pralnia, place zabaw i gier, zbiornik wodny wybudowany na rzece Gaci (2,78 ha), a także Gminna Szkoła Zbiorcza z internatem Liceum Sportowego w Tomaszowie Mazowieckim oraz przedszkole. Większość tego wyposażenia powstała głównie z myślą o osobach, które przyjeżdżają tu na wypoczynek.

W zakresie infrastruktury technicznej miejscowość wyposażona jest w sieć wodociągową, zasilaną ze studni głębinowych oraz kanalizację deszczową. Kanalizację sanitarną posiadają jedynie obiekty należące do FWP oraz Centralnego Ośrodka Sportu (COS). Ścieki odprowadzane są do rzeki Gaci po uprzednim oczyszczeniu. Ogrzewanie zapewnia dziewięć kotłowni lokalnych, powodujących znaczne zanieczyszczenie atmosfery.

Działalność gospodarczą w omawianej miejscowości prowadzi FWP, który posiada tu duże gospodarstwo ogrodnicze, ogród, tuczarnię i bazę transportową (stan w 1989 r.) oraz PGR gospodarujący na powierzchni 140 ha użytków rolnych.

Atrakcyjność turystyczną współczesna Spała zawdzięcza głównie dziedzictwu przeszłości (rezydencja rządowa), które podtrzymywane jest walorami przyrodniczymi, a zwłaszcza środowiskiem leśnym, stanowiącym największą atrakcję dla wypoczywających tu osób. Miejscowość pozbawiona jest liczących się walorów antropogenicznych, a obiekty, które mogą pretendować do tego miana (kościółek modrzewiowy, posąg żubra, Dom Pamięci Walk i Męczeństwa Leśników i Drzewiarzy Polskich, pomnik ku czci drzewiarzy i leśników walczących z okupantem, most przez Pilicę oraz pomnik myśliwski — grzybek) mają charakter i znaczenie lokalne.

Zasygnalizowane walory turystyczne Spały determinują charakter użytkowania miejscowości, a pośrednio wpływają na strukturę wypoczywających tu osób.

3. MORFOLOGIA MIEJSCOWOŚCI

Pojęcie morfologii w odniesieniu do jednostki osadniczej określa jej budowę wewnętrzną i zewnętrzną. Wyrazem przestrzennym budowy

wewnętrznej jest plan miejscowości, budowa zewnętrzna czytelna jest natomiast w fizjonomii, zarówno terenu jak i budowli. W takim też znaczeniu tego pojęcia analizować będziemy budowę morfologiczną Spały.

Plan współczesnej Spały jest słabo czytelny i wskazuje na brak jednolitej koncepcji urbanistycznej przy rozbudowie miejscowości. Spała rozwija się w oparciu o dwa szlaki drogowe. Szlak główny, generalnie o kierunku wschód—zachód, biegnie po trasie nadzalewowej, równoległe do dna doliny Pilicy, w odległości około 500 m na północ od nurtu rzeki. Łączy on na tym odcinku Inowłódz z Tomaszowem Mazowieckim. Drugi, prostopadły do niego, o generalnym kierunku północ—południe, towarzyszy na znacznej długości dolinie niewielkiej rzeki Gać, która jest lewobrzeżnym dopływem Pilicy. Szlak ten łączy Lubochnię oraz osadę leśną Konewkę ze stacją kolejową w Jeleniu (linia kolejowa Tomaszów Mazowiecki—Opoczno), położoną na południe od doliny Pilicy. W Spale znajduje się most na Pilicy, który zapewnia ciągłość przebiegu tego szlaku. Jest to jedyny most na tej rzece na odcinku pomiędzy Tomaszowem Mazowieckim a Inowłodzem (16 km). W pobliżu przecięcia się tych dwóch szlaków drogowych usytuowano centrum dawniejszej rezydencji, a obecnej miejscowości wypoczynkowej.

Bardzo wyraźną granicę topograficzną tworzą na terenie współczesnej Spały doliny obu wymienionych rzek, to znaczy Pilicy i jej dopływu Gaci. Pilica oddziela część rezydencjonalną, a obecnie wypoczynkową, od części rolniczej miejscowości (PGR Spała), znajdującej się po prawej, południowej stronie doliny rzeki. Rzeką Gać dzieli miejscowość na część zachodnią, czyli dawną rezydencjonalną i część wschodnią, która pierwotnie miała charakter rekreacyjno-sportowy (m. in. stadion leśny), a obecnie użytkowana jest głównie przez Centralny Ośrodek Sportowy.

W dalszej części analizy morfologicznej zajmiemy się częścią Spały położoną na północ od Pilicy, rezygnując z omawiania tego fragmentu miejscowości, w którym skupia się funkcja rolnicza i który wyraźnie oddzielony jest od reszty doliną rzeki.

Część rezydencjonalna Spały wydzielona jest z otaczającej przestrzeni ulicą, która wraz ze szlakiem północ—południe tworzy obwodnicę zamykającą centralną część miejscowości. Najbardziej charakterystyczną cechą, z punktu widzenia analizy morfologicznej tej części Spały, jest brak wewnętrznego podziału przestrzeni na działki budowlane, a występująca tu zabudowa usytuowana została bezpośrednio w otoczeniu zieleni leśnej. Dostępność do niej zapewniają ścieżki i wewnętrzne drogi dojazdowe.

Obszar zamknięty obwodnicą obejmuje powierzchnię około 12 ha i przecięty jest na dwie części drogą z Tomaszowa Mazowieckiego do

Inowlodza. Część północna, mniejsza (około 4,5 ha) — urządzona została w formie parku z dużym udziałem naturalnego drzewostanu. Przebiegają ją liczne alejki spacerowe, łączące specjalnie urządzone klomby kwiatowe. W tej części, w otoczeniu zieleni znajduje się również kościółek modrzewiowy w stylu podhalańskim, pobudowany w okresie międzywojennym w miejscu dawnych koszar kozackich. Część większa (około 7,5 ha), południowa, jest gęściej zabudowana, ale jednocześnie mocniej zadrzewiona. Znajdował się tu m. in. dworek carski, a późniejsza rezydencja prezydenta Rzeczypospolitej. Był to dwukondygnacyjny, długi budynek z licznymi werandami zewnętrznymi. Rezydencję od strony zachodniej otaczał specjalnie urządzonego trawnik, od strony wschodniej dotykała ona niemal do ściany lasu. Obecnie po budynku tym pozostały tylko zarysy fundamentów oraz część trawnika, z którym sąsiadują korty tenisowe.

Po zachodniej i północnej stronie wspomnianej obwodnicy znajdują się zabudowania usługowe, m. in. stacja benzynowa, sklepy, szkoła, ośrodek zdrowia, przystanek PKS, recepcja FWP, a także część obiektów noclegowych i gastronomicznych. Budynki te w większości powstały po II wojnie światowej i również nie posiadają wydzielonych działek, a ich bezpośrednim sąsiedztwem jest las.

Część Spały zamknięta obwodnicą stanowi jedyną wyraźnie wykształconą jednostkę morfologiczną miejscowości. Wyróżnia się ona również pod względem fizjonomicznym. Znajdujące się tu domy wypoczynkowe (wszystkie należą do FWP) w części („Rogacz”, „Dzik”, „Sarenka”) powstały jeszcze w okresie carskim, stąd ich architektura — obca temu regionowi. Są to budynki 2-3-kondygnacyjne, pobudowane z czerwonej cegły, nie otynkowane o lekko spadzistych dachach. Bardziej lekkie, choć też o kilku kondygnacjach, są domy wybudowane w okresie międzywojennym i współcześnie („Żubr”, „Łoś”, „Miś”, „Żbik”), ale i one swą kubaturą i konstrukcją nie harmonizują z otoczeniem.

Omówiona jednostka morfologiczna Spały w swej budowie wewnętrznej ma układ parkowy i to zarówno w części sztucznie urządzonej, jak i na tych obszarach, gdzie zaadaptowano na potrzeby rezydencji naturalne środowisko leśne. Jej fizjonomia determinowana jest z jednej strony rosnącym tu wysokopiennym lasem sosnowym, z drugiej zaś budynkami czasowymi o znacznych kubaturach i mało interesującej architekturze. Jednostkę tę ze względu na budowę oraz jej funkcje nazywać będziemy rezydencjonalno-wypoczynkową.

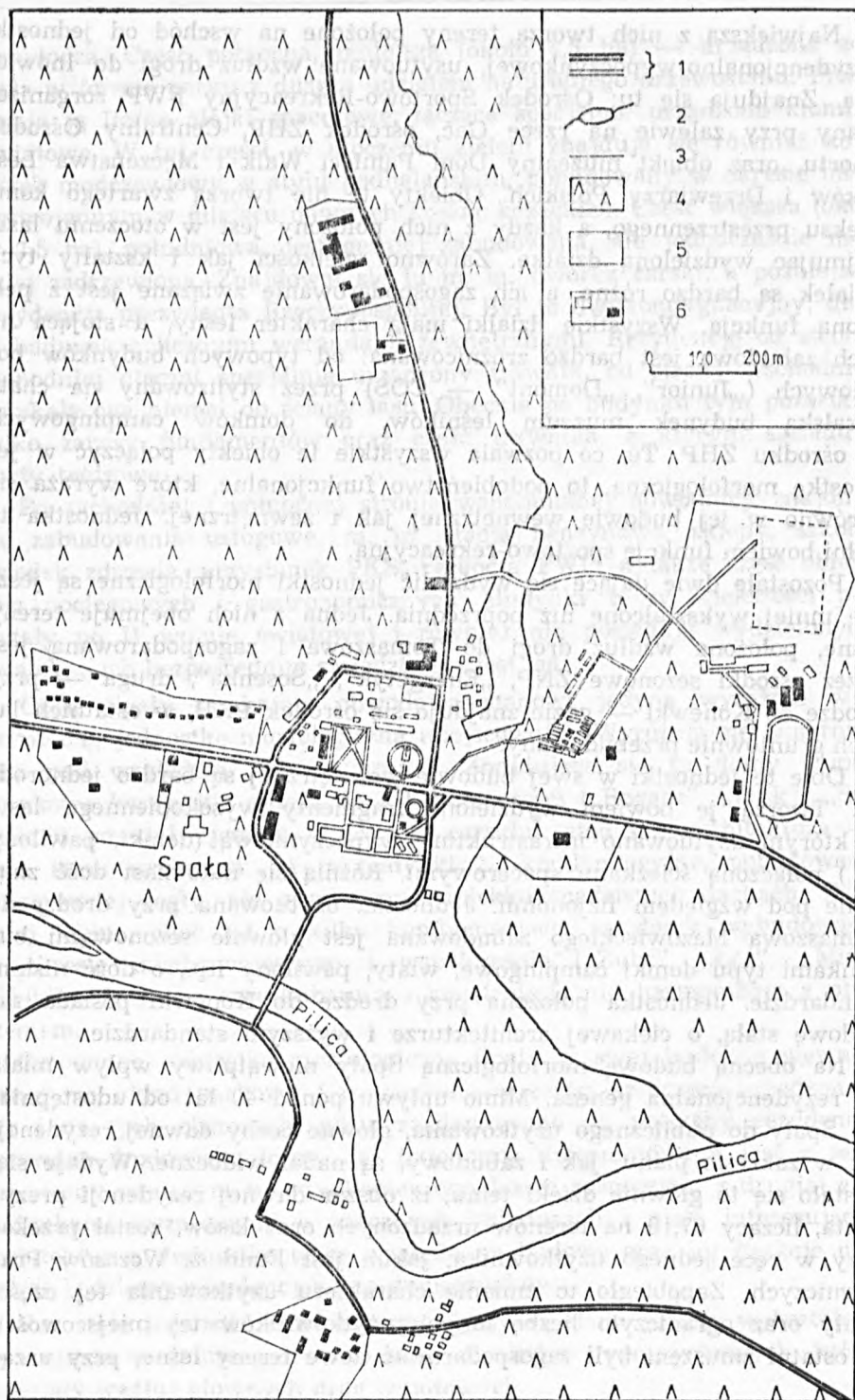
Pozostałe jednostki morfologiczne Spały są słabo jeszcze wykształcone i często obejmują jeden lub kilka obiektów wypoczynkowych, które powstały wzdłuż głównych dróg wylotowych.

Największą z nich tworzą tereny położone na wschód od jednostki rezydencjonalno-wypoczynkowej, usytuowane wzdłuż drogi do Inowłódza. Znajdują się tu: Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny FWP zorganizowany przy zalewie na rzece Gać, ośrodek ZHP, Centralny Ośrodek Sportu, oraz obiekt muzealny Dom Pamięci Walk i Męczeństwa Leśników i Drzewiarzy Polskich. Obiekty te nie tworzą zwartego kompleksu przestrzennego, a każdy z nich położony jest w otoczeniu lasu, zajmując wydzieloną działkę. Zarówno wielkości jak i kształty tych działek są bardzo różne, a ich zagospodarowanie związane jest z pełnioną funkcją. Wszystkie działki mają charakter leśny, a stojąca na nich zabudowa jest bardzo zróżnicowana: od typowych budynków hotelowych („Junior”, „Domont” — COS) przez stylizowany na chatę góralską budynek muzeum leśników, do domków campingowych w ośrodku ZHP. To, co pozwala wszystkie te obiekty połączyć w jednostkę morfologiczną, to podobieństwo funkcjonalne, które wyraża się zarówno w jej budowie wewnętrznej jak i zewnętrznej. Jednostka ta pełni bowiem funkcję sportowo-rekreacyjną.

Pozostałe dwie dające się wydzielić jednostki morfologiczne są jeszcze mniej wykształcone niż poprzednia. Jedna z nich obejmuje tereny leśne, położone wzdłuż drogi do Tomaszowa i zagospodarowana jest przez ośrodki sezonowe ZNP, „Energetyk”, „Sosenka”, druga — przy drodze do Konewki — gdzie znajduje się ośrodek PKP, w ostatnich latach gruntownie przebudowany.

Obie te jednostki w swej budowie wewnętrznej są bardzo jednorodne. Tworzą je bowiem wydzielone fragmenty wysokopiennego lasu, w którym usytuowano infrastrukturę wypoczynkową (domki, pawilony itp.) połączoną ścieżkami spacerowymi. Różnią się natomiast dość znacznie pod względem fizjonomii. Jednostka usytuowana przy drodze do Tomaszowa Mazowieckiego zabudowana jest głównie sezonowymi budynkami typu domki campingowe, wiaty, pawilony itp., o dość niskim standardzie. Jednostka położona przy drodze do Konewki posiada zabudowę stałą, o ciekawej architekturze i wyższym standardzie.

Na obecną budowę morfologiczną Spały niewątpliwie wpływ miała jej rezydencjonalna geneza. Mimo upływu ponad 40 lat od udostępnienia Spały do publicznego użytkowania, główne cechy dawnej rezydencji tak w zakresie planu, jak i zabudowy, są nadal widoczne. Wydaje się, iż stało się to głównie dzięki temu, iż obszar dawnej rezydencji prezydenta, liczący 67,19 ha terenów urządzonych oraz lasów, został przekazany w ręce jednego użytkownika, jakim jest Fundusz Wczasów Pracowniczych. Zapobiegło to zmianie charakteru użytkowania tej części Spały oraz ograniczyło liczbę innych użytkowników tej miejscowości. Ci ostatni zmuszeni byli zagospodarować nowe tereny leśne, przy urzą-

dzaniu których przestrzegano zasady nie przekształcania istniejącego tu siedliska leśnego, lecz wkomponowania w nie obiektów wypoczynkowych.

Układ przestrzenny współczesnej Spały ma charakter rezydencji leśno-parkowej z dającymi się wydzielić jednostkami: centralną — rezydencjonalno-wypoczynkową, wschodnią — sportowo-rekreacyjną oraz dwiema jednostkami czasowymi, zachodnią i północną (rys. 2).

Cała miejscowość powstała na siedlisku wysokopiennego lasu sosnowego, który zachowany został do dziś, a tylko w części centralnej przekształcono go w park. Brak tu indywidualnych działek budowlanych, a jedynymi liniami granicznymi są ciągi komunikacyjne (dwa szlaki drogowe i ulica obwodowa) oraz linie podziału własnościowego, wyznaczające zasięgi wszystkich — z wyjątkiem FWP — ośrodków wypoczynkowych. Układ taki stwarza wrażenie otwartego i daje możliwość szerokiej penetracji po całej miejscowości. Z punktu widzenia budowy morfologicznej Spała reprezentuje układ prosty, na co niewątpliwie wpływ ma fakt, iż powstała ona na surowym korzeniu jako monofunkcjonalna miejscowość rezydencjonalna.

W odróżnieniu od budowy wewnętrznej (plan miejscowości), fizjonomia Spały jest bardzo zróżnicowana, tak pod względem kubatury, architektury, jak i standardu, co pomniejsza jej rezydencjonalno-wypoczynkowy charakter.

4. ZAGOSPODAROWANIE TURYSTYCZNE

W roku 1988 działalność wypoczynkową prowadziło na terenie Spały 10 ośrodków różnej skali i standardu, które dysponowały 1017 miejscami noclegowymi czynnymi cały rok. W sezonie letnim liczba ta wzrosła do 1568 miejsc. Stałymi miejscami noclegowymi dysponowały tylko trzy ośrodki wypoczynkowe, które należały do FWP, PKP i COS.

Największym ośrodkiem wypoczynkowym w Spale dysponuje Fundusz Wczasów Pracowniczych, który jest zarazem nominalnym gospodarzem znacznej części całej miejscowości. Ośrodek ten, jak już wspominaliśmy, powstał w oparciu o obiekty przedwojennej rezydencji prezydentów RP, przekazane w 1948 r. na ten cel. Obecnie dysponuje 7 domami czasowymi, w których znajduje się 755 miejsc noclegowych,

Rys. 2. Układ przestrzenny Spały

1 — drogi, drogi polne, ścieżki; 2 — wody (rzeki, stawy); 3 — linie własnościowe; 4 — lasy; 5 — parki; 6 — budynki, budowle

Dessin 2. La disposition spatiale de Spała

1 — routes, routes à travers champs, sentiers; 2 — eaux (rivières, étangs); 3 — lignes délimitant les frontières entre les propriétés; 4 — forêts; 5 — parcs; 6 — immeubles, constructions

zaliczanych do I i II kategorii standardu. Najstarsze domy FWP „Rogacz” (63 miejsc) oraz „Dzik” (129 miejsc) pochodzą jeszcze z czasów carskich i wybudowane zostały kolejno w 1900 i 1910 roku. Dalsze dwa: „Łoś” (165 miejsc) i „Zubr” (157 miejsc) powstały w 1940 roku, a pozostałe trzy: „Zbik” (76 miejsc), „Ryś” (85 miejsc) i „Miś” (80 miejsc) wybudowano w latach 1977, 1978 i 1982.

Obok domów mieszkalnych FWP dysponuje również na terenie Spały bazą gastronomiczną, na którą składa się jadalnia z 600 miejscami konsumpcyjnymi oraz dwie kawiarnie: „Piekielko” (40 miejsc) i „Pod Krasnoludkami” (80 miejsc).

Ośrodek FWP czynny jest przez cały rok, zatrudniając łącznie 215 osób, z czego aż 124 osoby dojeżdżają do pracy spoza Spały (stan w 1988 r.).

Drugi pod względem wielkości stałej bazy noclegowej jest Centralny Ośrodek Sportu (COS). Prowadzi on obecną swoją działalność od roku 1968, a pobudowany został na miejscu dawnego pola dożynekowego i przedwojennego stadionu leśnego (Łuczyńska 1990). Ośrodek ten powstał jako jeden z kilku tego typu w kraju, a jego zadaniem jest umożliwienie przygotowania kondycyjnego różnych grup sportowców przed ważnymi zawodami. W okresach zmniejszonego użytkowania przez sportowców udostępniany jest na cele konferencyjne i szkoleniowe.

COS dysponuje dwoma hotelami o nazwach „Domont” (60 miejsc) oraz „Junior” (102 miejsc), a także pawilonem hotelowym posiadającym 27 miejsc. Znajduje się tu również własna baza gastronomiczna (stołówka, kawiarnie). Ośrodek posiada bardzo nowoczesne wyposażenie treningowe, na które składają się m. in. leśny stadion lekkoatletyczny z bieżnią tartanową, nowoczesna kryta hala sportowa o rozmiarach 116 × 63 m, kryta bieżnia o długości 140 m, sauna wolno stojąca. Oglądanie treningów oraz zawodów kontrolnych organizowanych na terenie COS stanowi jedną z atrakcji dla wypoczywających w Spale osób. W ośrodku pracuje 129 osób, z czego tylko 8 to mieszkańcy Spały.

Trzecim czynnym cały rok obiektem wypoczynkowym jest ośrodek wczasowy PKP. Powstał on w roku 1961 jako baza kolonijna czynna sezonowo i dopiero po remoncie w 1985 r. oraz dobudowaniu piętra w 1986 r. działa jako obiekt wczasów rodzinnych. Ośrodek ten dysponuje 73 miejscami noclegowymi oraz stołówką na 100 miejsc konsumpcyjnych.

Pozostałe obiekty wypoczynkowe Spały mają charakter sezonowy, dysponując domkami campingowymi lub zaadaptowanymi na sezon pomieszczeniami szkolnymi.

W 1962 r. powstał ośrodek wczasów rodzinnych „Sosenka”, którego obecnymi właścicielami są Łódzkie Przedsiębiorstwo Przemysłu Drze-

wnego, Okręgowe Przedsiębiorstwo Surowców Wtórnych, Zakłady Sklejek w Radomsku i Zakłady Meblowe w Piotrkowie Trybunalskim. Ośrodek dysponuje 26 domkami campingowymi o łącznej liczbie 130 miejsc i czynny jest tylko w okresie wakacji letnich.

Obiekt wypoczynkowy ZNP w Spale należy do Ośrodka Usług Pedagogicznych i Socjalnych w Łodzi. Powstał on w roku 1966 i składa się z 12 domków campingowych i 4 pawilonów. Łącznie 65 miejsc noclegowych. Czynny jest tylko w okresie wakacji letnich.

Na terenach leśnych usytuowany jest Ośrodek Wypoczynkowy Zakładu Energetycznego w Łodzi. Składa się on z 8 dwuosobowych domków campingowych, które udostępnione są w okresie od 1 czerwca do 30 września.

Podobny standard reprezentuje Ośrodek „Budowlani” należący do Przedsiębiorstwa Transportowo-Sprzętowego Budownictwa „Transbud” w Łodzi. Dysponuje on 5 domkami campingowymi o łącznej liczbie 20 miejsc noclegowych.

Pozostałe ośrodki wypoczynkowe znajdujące się na terenie Spały mają jeszcze inny charakter.

Ośrodek obozowy Komendy Chorągwi Skierniewickiej ZHP powstał w 1966 r. staraniem Rady Przyjaciół Harcerstwa z Rawy Mazowieckiej. Dysponuje on 10 domkami campingowymi oraz polem namiotowym, łącznie na 220 miejsc noclegowych. Czynny jest tylko w sezonie obozowym.

W okresie wakacji uruchamiany jest również w pomieszczeniach miejscowej szkoły podstawowej oraz w internacie liceum ogólnokształcącego z Tomaszowa Mazowieckiego ośrodek kolonijny Zakładu Usług i Obiektów Socjalnych w Łodzi. Łącznie obiekty te dysponują 100 miejscami noclegowymi i odpowiednim zapleczem gastronomicznym.

Dokonany przegląd bazy noclegowej ośrodków wypoczynkowych zlokalizowanych na terenie Spały wskazuje na ich bardzo zróżnicowany standard. Ośrodki stałe, czynne cały rok, dysponują obiektami na dobrym, a np. w przypadku hotelu „Domont” — na terenie COS — bardzo dobrym poziomie. Ośrodki sezonowe, które użytkują głównie domki campingowe, oferują bardziej spartańskie warunki wypoczynku.

Obok obiektów noclegowych i gastronomicznych infrastrukturę turystyczną tworzą na terenie Spały urządzenia i obiekty świadczące usługi kulturalne, sportowe, socjalne i inne. Część z nich, które wymieniono wcześniej, służą zarówno stałym mieszkańcom, jak i turystom, inne — ośrodek sportów wodnych, przystań kajakowa, wypożyczalnia sprzętu sportowo-turystycznego, kort tenisowy czy sala bilardowa — użytkowane są głównie przez wypoczywających w tej miejscowości. W Spale

kończy się również główny szlak turystyczny Ziemi Piotrkowskiej — „Szlak Partyzancki”.

5. RUCH TURYSTYCZNY

Miarą funkcji turystycznej miejscowości jest wielkość, struktura oraz zasięg geograficzny ruchu turystycznego, który wskazuje na jej rangę w skali regionu, kraju czy Europy. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż ruch turystyczny jako cecha wyłączna osadnictwa turystycznego powinien być przedmiotem szczegółowej analizy w każdym opracowaniu naukowym, traktującym o miejscowości związanej z szeroko pojętą funkcją turystyczną.

Wielkość ruchu turystycznego zarejestrowana na terenie Spały w istniejących tu w latach osiemdziesiątych ośrodkach wypoczynkowych, utrzymuje się na poziomie około 20 tys. osób rocznie z niewielkimi tylko wahaniami. W 1981 r. przebywało na terenie miejscowości 19 820 turystów, w 1987 r. — 20 177, a w 1989 r. — 19 482 osoby. Pomimo bardzo ustabilizowanej liczby globalnej, zmiany, i to dość wyraźne, następują w wielkości liczby osób przyjętych przez poszczególne ośrodki wypoczynkowe (tab. 1).

Tabela I

Wielkość ruchu turystycznego w Spale w latach osiemdziesiątych
La grandeur du mouvement touristique à Spała dans les années quatre-vingts

Nazwa ośrodka wypoczynkowego	Wielkość ruchu turystycznego					
	1981 (1)		1987 (2)		1989 (1)	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Fundusz Wczasów Pracowniczych	11 998	60,5	11 263	55,8	9 063	46,5
Centralny Ośrodek Sportu	3 794	19,2	6 849	34,0	8 046	41,3
Ośrodek PKP	—	—	933	4,6	1 221	6,3
Pozostałe ośrodki działające sezonowo	4 028	20,3	1 132	5,6	1 152	5,9
Razem	19 820	100,0	20 177	100,0	19 482	100,0

Zródło: 1 — Łuczyńska D., 1990, *Spała jako ośrodek turystyczny*, maszynopis pracy magisterskiej wykonanej w Zakładzie Geografii Miast i Turyzmu UŁ; 2 — badania własne.

W miarę upływu lat zmniejsza się rola ośrodków sezonowych w globalnej liczbie wypoczywających w Spale i to niemal czterokrotnie, bo

z 20,30% ogólnej liczby turystów w 1981 r. do 5,90% w 1989 r. Druga prawidłowość — to zmniejszanie się roli największego organizatora wypoczynku na terenie badanej miejscowości, jakim jest FWP, z 60,50% całego rejestrowanego ruchu turystycznego w roku 1981 do 46,50% w roku 1989. Spadek liczby wypoczywających w obiektach FWP jest znaczny i wciąż postępujący. W liczbach bezwzględnych w 1980 r. FWP obsłużył 14 487 osób, a w dziesięć lat później aż o 5424 osoby mniej (1989 r.), czyli o ponad 370% mniej niż w 1980 r. Dzieje się to przy jednoczesnym dynamicznym wzroście liczby obsługiwanych przez COS. W roku 1980 Centralny Ośrodek Sportu przyjął 3714 osób, a w dziesięć lat później (1989 r.) już 8046, czyli o 4332 osoby więcej (wzrost o ponad 1160%).

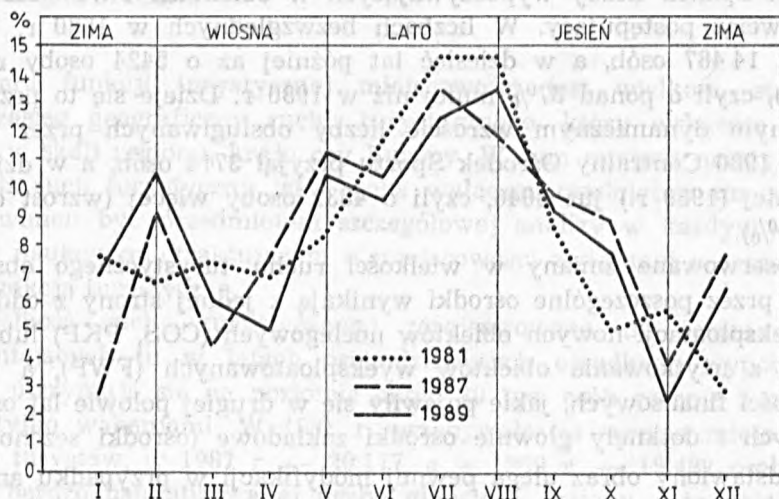
Zaobserwowane zmiany w wielkości ruchu turystycznego obsługiwanego przez poszczególne ośrodki wynikają z jednej strony z oddawania do eksploatacji nowych obiektów noclegowych (COS, PKP) lub wyłączenie z użytkowania obiektów wyeksploatowanych (FWP), a także z trudności finansowych, jakie pojawiły się w drugiej połowie lat osiemdziesiątych i dotknęły głównie ośrodki zakładowe (ośrodki sezonowe).

Przedstawiony obraz ulega pewnej modyfikacji w przypadku analizy ruchu turystycznego przeprowadzonej w oparciu o wskaźnik liczby osób wypoczywających, przypadających na jedno miejsce noclegowe. Wskaźnik ten wyliczony łącznie dla wszystkich ośrodków działających w Spa-le w roku 1987 wyniósł 12,9 osoby na każde miejsce noclegowe i potwierdza wypoczynkowy charakter miejscowości (długie pobyty). Jest on jednak bardzo zróżnicowany w zależności od charakteru ośrodka.

Ośrodki sezonowe w badanym roku posiadały wskaźnik w granicach od 1,0 („Sosenka”) do 6,6 („Energetyk”), co świadczy o ich wypoczynkowym charakterze (długie pobyty). Znacznie większe zróżnicowanie przyjmuje omawiany wskaźnik w grupie ośrodków czynnych przez cały rok. Kształtował się on bowiem od 12,8 w przypadku ośrodka PKP, przez 14,9 w FWP aż po 36,2 w COS. Wskaźniki ośrodków PKP i FWP świadczą o długich, kilkutygodniowych pobytach wypoczywających tu osób, wskaźnik COS wyraźnie wskazuje na dużą rotację gości, którzy tu przebywają, co świadczy o innym niż wypoczynkowy, charakterze tego ośrodka. Obiekty COS wykorzystywane są nie tylko przez sportowców przyjeżdżających na zgrupowania i obozy kondycyjne, ale często jako miejsce krótkotrwałych konferencji, seminariów czy spotkań zawodowych. Ta częsta rotacja gości wynikająca z rozszerzenia charakteru świadczonych przez COS usług wyjaśnia tak szybki i duży przyrost liczby turystów w tym ośrodku w ostatnim dziesięcioleciu.

Charakter miejscowości turystycznej określa sezonowość ruchu turystycznego, wyznaczająca rytm jej życia. Analiza sezonowości ruchu

turystycznego przeprowadzona w Spale dla trzech lat z ostatniego dziesięciolecia (1981, 1987 i 1989 r.) wykazuje dużą zgodność natężenia pobytów w poszczególnych miesiącach i umożliwia sformułowanie bardziej generalnych prawidłowości (rys. 3).

Rys. 3. Sezonowość ruchu turystycznego w Spale w latach osiemdziesiątych

Dessin 3. Le caractère saisonnier du mouvement touristique à Spała dans les années quatre-vingts

Spała jest miejscowością o stosunkowo niewielkich wahaniach ruchu turystycznego, ale wyraźnie zaznaczającej się kulminacji przyjazdów. Różnice pomiędzy miesiącami o największej (sierpień lub lipiec) i najmniejszej frekwencji (w zależności od roku, listopad, grudzień, styczeń) oscylowały w badanych latach w okolicach 11 punktów, z tym że liczba miesięcy o udziale ruchu turystycznego poniżej 6% każdorazowo ograniczała się do 3, przy 3—4 miesiącach z frekwencją powyżej 10% całorocznego ruchu.

Rozpatrując sezonowość przyjazdów do Spały w zależności od pór roku, zaobserwować można bardzo interesującą prawidłowość. Frekwencja zimą, wiosną i jesienią jest bardzo zbliżona i wynosi po około 20% ogólnej liczby wypoczywających w każdym z wymienionych okresów. Udział wypoczywających latem jest dwukrotnie większy niż w każdej z pozostałych pór roku i kształtuje się w granicach 35—40% ruchu rocznego. Prawidłowość ta, bardzo wyraźna na początku lat osiemdziesiątych (1981 r.), ulega pewnym zmianom, polegającym na zmniejszaniu się frekwencji w sezonie letnim i zwiększeniu w okresie zimowym

(1989 r.). Zima w końcu lat osiemdziesiątych wyraźnie staje się drugim, po okresie lata, sezonem wypoczynkowym w Spała (tab. II).

Tabela II

Sezonowość ruchu turystycznego w Spała
w latach osiemdziesiątych

La caractère saisonnier du mouvement touristique à Spała
dans les années quatre-vingts

Pora roku	Udział procentowy turystów		
	1981 (1)	1987 (2)	1989 (1)
Wiosna (marzec—maj)	22,3	22,6	21,6
Lato (czerwiec—sierpień)	40,9	35,5	35,1
Jesień (wrzesień—listopad)	19,5	22,5	19,3
Zima (grudzień—luty)	17,3	19,4	24,0
Razem	100,0	100,0	100,0

Źródło: 1 — Łuczyńska, Spała jako ośrodek turystyczny;
2 — badania własne.

Charakter walorów wypoczynkowych miejscowości, standard jej wyposażenia, a nade wszystko położenie geograficzne mają swój wpływ na strukturę demograficzną wypoczywających w niej osób.

Badania struktury płci i wieku wypoczywających na terenie Spały w 1981 i 1989 r. wskazują na dominujący udział ludności w wieku pro-

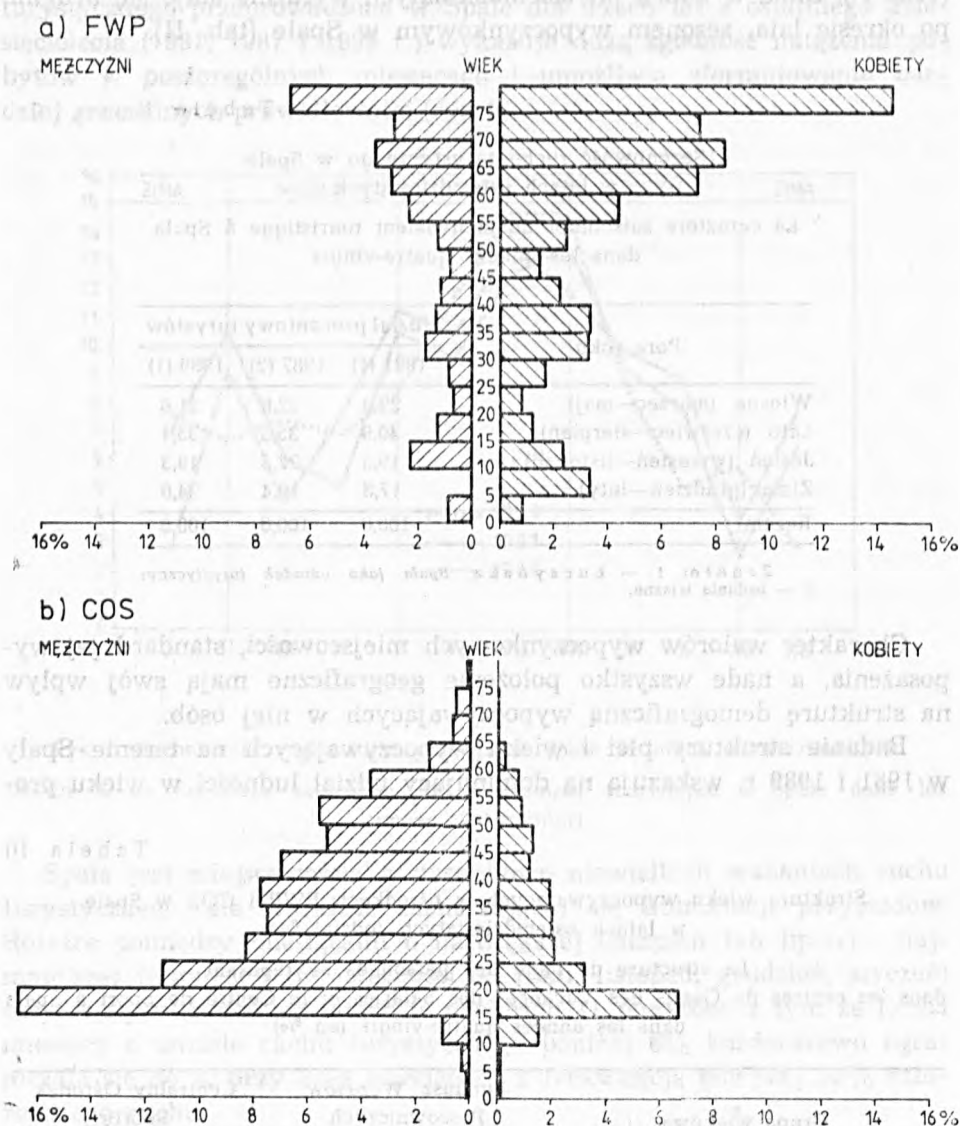
Tabela III

Struktura wieku wypoczywających w ośrodkach FWP i COS w Spała
w latach osiemdziesiątych (udział %)

La structure de l'âge des personnes se reposant
dans les centres du Gonds des Vacances des Salariés et le Centre de Sport à Spała
dans les années quatre-vingts (en %)

Grupa wiekowa	Fundusz Wczasów Pracowniczych		Centralny Ośrodek Sportu	
	1981	1989	1981	1989
Ludność w wieku przedprodukcyjnym	17,5	12,8	15,0	26,1
Ludność w wieku produkcyjnym	42,8	29,0	82,5	72,1
Ludność w wieku poprodukcyjnym	39,7	58,2	2,5	1,8
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0

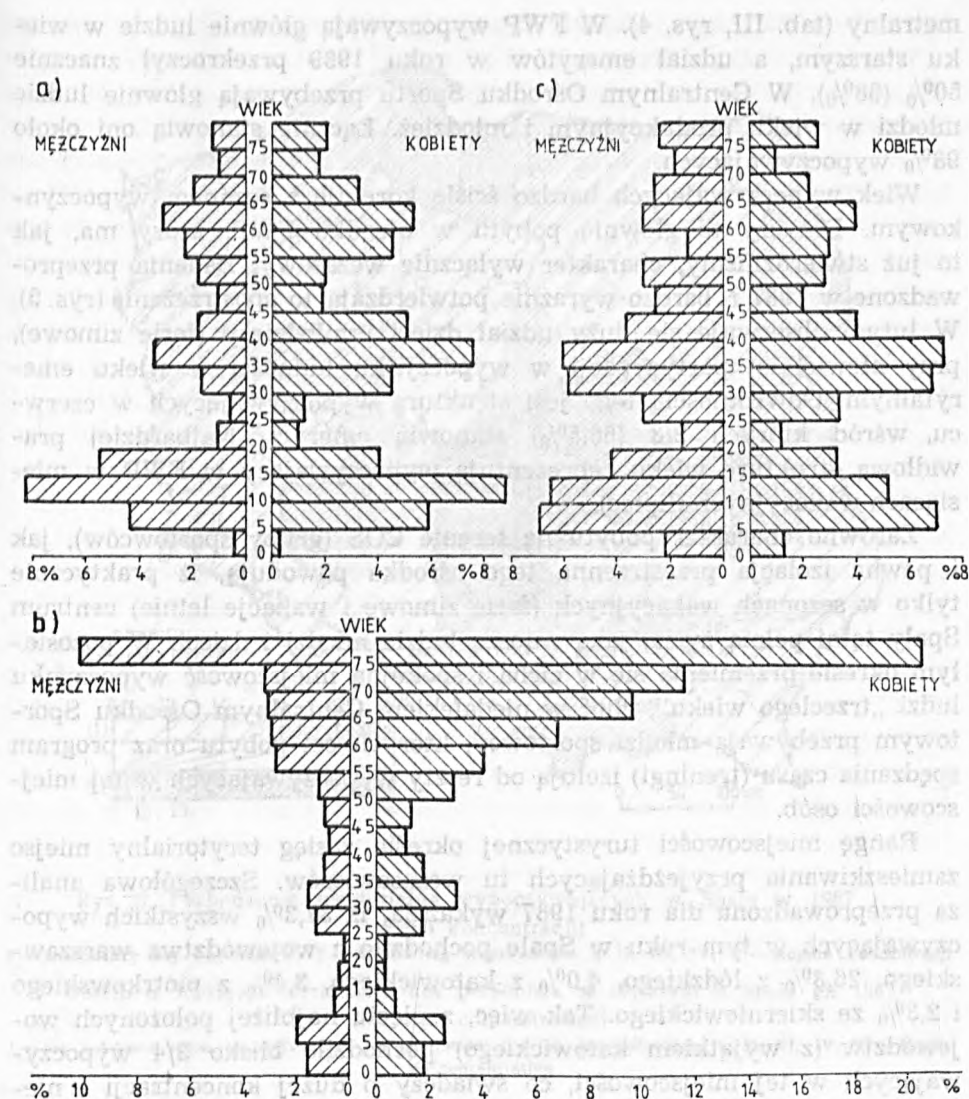
Źródło: Łuczyńska, Spała jako ośrodek turystyczny.

Rys. 4. Struktura płci i wieku wypoczywających w Spała w 1987 r.

Dessin 4. La structure du sexe et de l'âge des personnes se reposant à Spała en 1987

dukcyjnym (kobiety 18—59 lat). Grupa ta stanowiła odpowiednio 49,1% i 50,2% ogółu przebywających tam turystów. W analizowanym okresie wzrósł udział wypoczywających w wieku poprodukcyjnym z 26,9% do 29,9%, zmalała natomiast liczba dzieci i młodzieży (24,0% i 19,9%). Na ten ogólny obraz wypoczywających w Spała dominujący wpływ mają

Rys. 5. Struktura płci i wieku wypoczywających w Spała w ośrodkach FWP w 1987 r.
a — luty; b — czerwiec; c — lipiec

Dessin 5. La structure du sexe et de l'âge des personnes se reposant dans les centres du Fonds des Vacances des Salariés à Spała en 1987
a — février; b — juin; c — juillet

goście dwóch ośrodków (FWP i COS), którzy w porównywanych latach stanowili od 80 do 88% wszystkich przyjezdnych. Pod względem struktury wieku wypoczywających ośrodki te różnią się w sposób dia-

metralny (tab. III, rys. 4). W FWP wypoczywają głównie ludzie w wieku starszym, a udział emerytów w roku 1989 przekroczył znacznie 50% (58%). W Centralnym Ośrodku Sportu przebywają głównie ludzie młodzi w wieku produkcyjnym i młodzież. Łącznie stanowią oni około 98% wypoczywających.

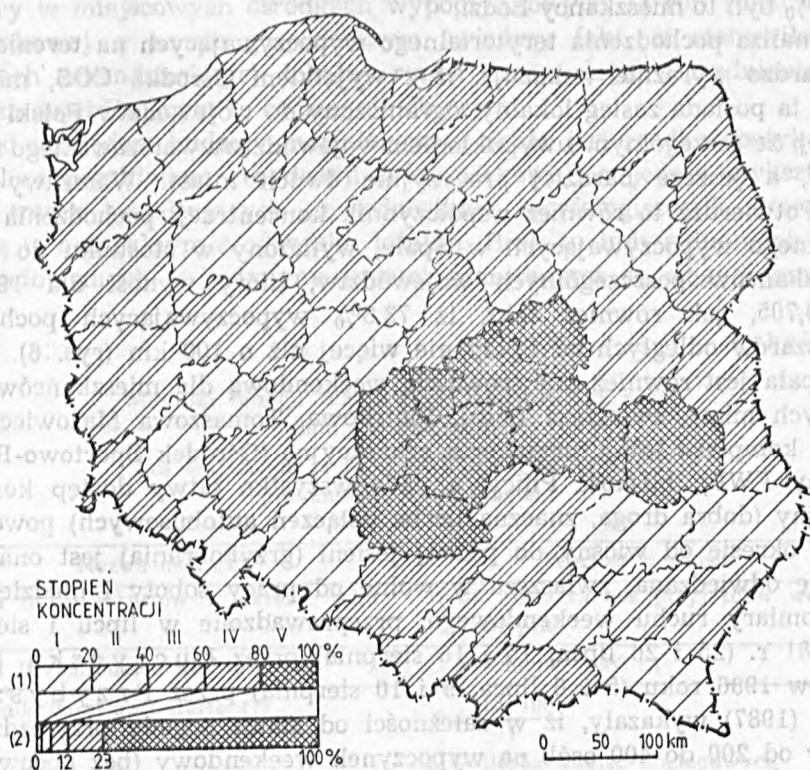
Wiek wypoczywających bardzo ściśle koreluje z sezonem wypoczynkowym. Dotyczy to głównie pobytu w ośrodku FWP, który ma, jak to już stwierdziliśmy, charakter wyłącznie wczasowy. Badania przeprowadzone w 1987 r. bardzo wyraźnie potwierdzają to spostrzeżenie (rys. 5). W lutym obserwuje się duży udział dzieci i młodzieży (ferie zimowe), przy niewielkiej partycypacji w wypoczynku ludności w wieku emerytalnym. Odwrotnością tego jest struktura wypoczywających w czerwcu, wśród których 2/3 (66,5%) stanowią emeryci. Najbardziej prawidłową strukturę wieku reprezentują wypoczywający w FWP w miesiącach wakacyjnych (lipiec).

Zarówno charakter pobytu na terenie COS (grupy sportowców), jak i pewna izolacja przestrzenna tego ośrodka powodują, iż praktycznie tylko w sezonach wakacyjnych (ferie zimowe i wakacje letnie) centrum Spały tętni pełnią życia, jaką wnoszą ludzie młodzi i dzieci. W pozostałym okresie przemienia się w cichą i spokojną miejscowość wypoczynku ludzi „trzeciego wieku”, choć w niedalekiem Centralnym Ośrodku Sportowym przebywają młodzi sportowcy, których cel pobytu oraz program spędzania czasu (treningi) izolują od reszty wypoczywających w tej miejscowości osób.

Rangę miejscowości turystycznej określa zasięg terytorialny miejsc zamieszkiwania przyjeżdżających tu wczasowiczów. Szczegółowa analiza przeprowadzona dla roku 1987 wykazała, iż 37,3% wszystkich wypoczywających w tym roku w Spale pochodziło z województwa warszawskiego, 26,3% z łódzkiego, 4,0% z katowickiego, 3,4% z piotrkowskiego i 2,3% ze skierniewickiego. Tak więc, z pięciu najbliższych położonych województw (z wyjątkiem katowickiego) pochodziło blisko 3/4 wypoczywających w tej miejscowości, co świadczy o dużej koncentracji i niewielkim zasięgu oddziaływania Spały jako ośrodka wypoczynkowego. Potwierdza to również bardziej szczegółowa analiza (rys. 6).

Wśród wypoczywających w ośrodku FWP zdecydowanie dominują mieszkańcy dwóch województw: warszawskiego (46,5%) i łódzkiego (35,0%), a precyzyjniej: miast Warszawy i Łodzi, skąd pochodziło 72,4% wszystkich osób wypoczywających w ośrodku FWP w Spale. Liczby te dobitnie wskazują na lokalny charakter ośrodka FWP w tej miejscowości.

Odmienne kształtuje się zasięg oddziaływania drugiego pod względem liczby przyjmowanych gości ośrodka, jakim jest COS. W 1987 r.

Rys. 6. Pochodzenie terytorialne wypoczywających w Spała w 1987 r.
(mapa koncentracji)

1 — mieszkańcy wg województw; 2 — turyści wg województw; I, II, III, IV, V — stopnie koncentracji

Dessin 6. L'origine territoriale des personnes se reposant à Spała en 1987
(carte de concentration)

1 — les habitants selon les voïvodies; 2 — les touristes selon les voïvodies; I, II, III, IV, V — degrés de concentration

z noclegów w COS korzystało 27,50% mieszkańców województwa warszawskiego, 8,60% — łódzkiego, 5,60% — katowickiego i 5,00% — gdańskiego. Mniej też, niż w przypadku FWP, bo tylko 33,10% ogółu gości COS w badanym roku mieszkało w Warszawie i Łodzi. Ośrodek Sportowy obok Ośrodków ZNP i ZHP przyjmował w swoich obiektach gości zagranicznych. Łącznie przebywało tu w 1987 r. 315 cudzoziemców, co stanowiło 4,60% ogółu zarejestrowanych w tym roku gości COS.

Osoby wypoczywające w ośrodkach sezonowych Spały pochodziły w zdecydowanej większości z trzech województw: łódzkiego, warszawskiego i piotrkowskiego. Przykładowo, wypoczywający w 1987 r. w Ośro-

ku ZNP w 75⁰/₀ byli mieszkańcami województwa łódzkiego, w tym aż w 71⁰/₀ byli to mieszkańcy Łodzi.

Analiza pochodzenia terytorialnego wypoczywających na terenie Spały bardzo wyraźnie wskazuje, iż z wyjątkiem Ośrodka COS, miejscowość ta posiada zasięg lokalny, ograniczony do województw Polski Środkowej, ze szczególnym uwypukleniem województwa warszawskiego i łódzkiego, a jeszcze bardziej precyzyjnie dwóch miast: Warszawy i Łodzi. Potwierdza to również współczynnik koncentracji pochodzenia terytorialnego wypoczywających w Spale, wyliczony w stosunku do liczby mieszkańców poszczególnych województw, który wynosi dla 1987 r. $\eta = 0,705$, jak również fakt, iż 73,8⁰/₀ wypoczywających pochodziło z obszarów odległych od Spały nie więcej niż o 100 km (rys. 6).

Spała jest również miejscowością weekendową dla mieszkańców okolicznych miast, zwłaszcza Łodzi, Piotrkowa, Tomaszowa Mazowieckiego. Duży kompleks leśny, urządzenia rekreacyjne (Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny FWP), bliskość Pilicy, a nade wszystko łatwy dostęp komunikacyjny (dobra droga, znaczna liczba połączeń autobusowych) powoduje, że w okresie od wiosny do późnej jesieni (grzybobrania) jest ona dość licznie odwiedzana, zwłaszcza w wolne od pracy soboty i niedziele.

Pomiary ruchu weekendowego, przeprowadzone w lipcu i sierpniu w 1981 r. (25 i 26 lipca, 15 i 16 sierpnia) przez Łuczyńską (1990) oraz w 1986 roku (5 i 6 lipca, 9 i 10 sierpnia) przez Przybyszewską (1987) wykazały, iż w zależności od stanu pogody przyjeżdża do Spały od 200 do 400 osób na wypoczynek weekendowy (bez nocowania). Przyjazdy te mają często charakter odwiedzin u przebywających w Spale na wypoczynku członków rodzin lub znajomych, a ich charakter zmienia się głównie jesienią w okresie grzybobrania. Przyjazdy weekendowe w około 50—60⁰/₀ odbywają się przy użyciu własnego samochodu osobowego. Duży jest też udział komunikacji PKS, z której korzysta około 30—35⁰/₀ osób. Niewiele osób w roku 1981 korzystało z komunikacji kolejowej — 10—15⁰/₀. Spała jest również punktem tranzytowym na szlaku wędrówek weekendowych, prowadzących wzdłuż Pilicy.

6. ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzone studium monograficzne Spały i zebrany materiał empiryczny dotyczący zarówno morfologii jak i funkcji, upoważnia nas do podjęcia próby syntezy wyrażającej się w określeniu typu badanej miejscowości.

Spała jest miejscowością małą o statusie sołectwa, w której żyje za-

ledwie 419 mieszkańców, utrzymujących się w dużym stopniu (48,5%) z pracy w miejscowych ośrodkach wypoczynkowych. O roli funkcji wypoczynkowej w sensie gospodarczym świadczy fakt, iż stanowiła ona w latach osiemdziesiątych lokalny rynek pracy, dając zatrudnienie 258 osobom dojeżdżającym tu codziennie do pracy.

Pod względem budowy morfologicznej Spała jest rzadko spotykanym w Polsce przykładem rezydencji leśno-parkowej, o jednej wykształconej i trzech kształtujących się jednostkach morfologicznych, które powstają w naturalnym środowisku leśnym. Brak tu indywidualnych działek budowlanych, a jedynymi liniami granicznymi są ciągi komunika-

Tabela IV

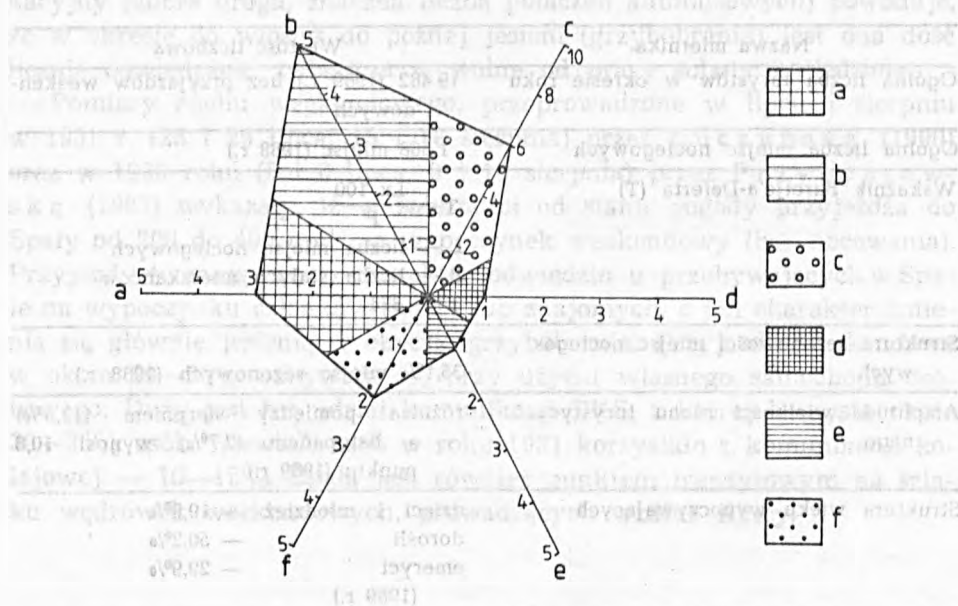
Mierniki funkcji turystycznej miejscowości Spała
(lata osiemdziesiąte)

Les étalons de la fonction touristique de Spała
(les années quatre-vingts)

Nazwa miernika	Wartość liczbowa
Ogólna liczba turystów w okresie roku	19 482 (1989 r.), bez przyjazdów weekendowych
Ogólna liczba miejsc noclegowych	1 568 miejsc (1988 r.)
Wskaźnik Baretje'a-Deferta (T)	$T = \frac{L \times 100}{P}$ L — liczba miejsc noclegowych P — liczba stałych mieszkańców T = 374
Struktura sezonowości miejsc noclegowych	35,1% miejsc sezonowych (1988 r.)
Amplituda wielkości ruchu turystycznego	różnica pomiędzy sierpniem (13,5%) a listopadem (2,7%) wynosi 10,8 punktu (1989 r.)
Struktura wieku wypoczywających	dzieci i młodzież — 19,9% dorośli — 50,2% emeryci — 29,9% (1989 r.)
Struktura celów ruchu turystycznego	w ponad 2/3 (z wyłączeniem COS) — cel wypoczynkowy — (1987 r.)
Odległość liniowa zasięgu przyjazdów turystycznych	73,8% wypoczywających mieszka w promieniu do 100 km (1987 r.)
Współczynnik koncentracji zasięgu przyjazdów turystycznych	$\eta = 0,705$ (1987 r.)

cyjne oraz linie podziału własnościowego ośrodków wypoczynkowych, z wyjątkiem największego, jakim jest FWP. W układzie przestrzennym Spała reprezentuje typ prosty, powstały na surowym korzeniu jako monofunkcjonalna miejscowość rezydencjonalna. W odróżnieniu od planu, zabudowa miejscowości tak pod względem wielkości i architektury, jak i standardu jest bardzo zróżnicowana, co wprowadza pewną dysharmonię w budowie morfologicznej Spały.

Pod względem funkcjonalnym analizowanym w pracy w oparciu o różne aspekty ruchu turystycznego (tab. IV), Spałę można określić jako dużą miejscowość turystyczną (około 20 tys. turystów rocznie), o w pełni ukształtowanej funkcji turystycznej (wskaźnik $T = 374$), działającą cały rok (amplituda sezonowości — 10,8 punktu), w której wypoczywają głównie ludzie w wieku produkcyjnym, z dużym udziałem emerytów („trzeci wiek”). Miejscowość ma charakter przede wszystkim wypoczynkowy o lokalnym znaczeniu.

Rys. 7. Typogram struktury funkcjonalnej Spały

1, 2, ..., 10 — klasy wartości; a — struktura sezonowości miejsc noclegowych; b — amplituda wielkości ruchu turystycznego; c — struktura wieku wypoczywających; d — struktura celów ruchu turystycznego; e — odległość liniowa przyjazdów turystycznych; f — współczynnik koncentracji przyjazdów turystycznych;

Dessin 7. Le typogramme de la structure fonctionnelle de Spała
1, 2, ..., 10 — classes de la valeur; a — la structure du caractère saisonnier des lieux de couchage; b — l'amplitude de la grandeur du mouvement touristique; c — la structure de l'âge de personnes se reposant; d — la structure des objectifs du mouvement touristique; e — la distance linéaire des arrivées touristiques; f — le coefficient de la concentration des arrivées touristiques

Przyjmując za podstawę, przy określeniu typu funkcjonalnego miejscowości turystycznej, zasięg przestrzenny ruchu turystycznego, a co za tym idzie, rangę hierarchiczną miejscowości, Spałę można określić jako lokalną miejscowość turystyczną, całoroczną, o funkcji wyspecjalizowanej (wypoczynkowa).

Graficznym obrazem typu funkcjonalnego Spały jest typogram Uhorczaka (rys. 7), opracowany w oparciu o przedstawiony w pracy materiał empiryczny (tab. IV) oraz publikowane wcześniej zasady teoretyczne (Liszewski 1989).

PISMIENNICTWO

- Banachowicz T., Burchard J., 1972, *Ocena stanu czystości wód Pilicy dla potrzeb rekreacji*, „Region Łódzki. Studia i Materiały”, t. 2., s. 293—307.
- Dekowski J., 1952, *Spała—Tomaszów Mazowiecki*, Warszawa, ss. 31.
- Kulewski A., 1987, *Spała i okolice*, Instytut Turystyki, Warszawa, ss. 7.
- Liszewski S., 1989, *Klasyfikacja i typologia osadnictwa turystycznego. Założenia teoretyczne*, „Rocznik Centralnego Programu Badań Podstawowych 08.06”, Instytut Turystyki, Warszawa, s. 93—103.
- Łomiński L., 1925, *Inowlódz i Spała — Szkic historyczny*, Lublin.
- Łomiński L., 1930, *Spała i jej okolice*, Łódź.
- Łuczyńska D., 1990, *Spała jako ośrodek turystyczny* (maszynopis pracy magisterskiej wykonanej w Zakładzie Geografii Miast i Turyzmu IGEiOP Uniwersytetu Łódzkiego), Łódź, ss. 148.
- Olaczek R., Tranda E., 1990, *Z biegiem Pilicy*, Wiedza Powszechna, Warszawa, ss. 284.
- Pigoń Z., 1970, *Spała*, Łódź, ss. 45.
- Przybyszewska S., 1987, *Powstanie, rozwój i perspektywy Spały jako ośrodka turystyczno-wypoczynkowego* (maszynopis pracy magisterskiej wykonanej w Zakładzie Geografii Miast i Turyzmu IGEiOP Uniwersytetu Łódzkiego), Łódź, ss. 101.
- Rudź W., Sosnowski J., 1959, *Szlaki nad Pilicą. Tomaszów, Spała i okolice*, Tomaszów Mazowiecki, ss. 46.
- Spała. Informator*, 1949, „Ziemia”, t. 28, nr 1, s. 16—19.

Prof. dr hab. Stanisław Liszewski
Zakład Geografii Miast i Turyzmu
Instytut Geografii Ekonomicznej
i Organizacji Przestrzeni
Uniwersytet Łódzki
al. Kościuszki 21
90-418 Łódź

Wpłynęło:
31 stycznia 1991 r.

RÉSUMÉ

Le travail a un caractère de l'étude monographique d'une localité de repos.

Spała est un tout petit village comptant 400 habitants environ y installés à demeure, situé sur la rivière de Pilica, près de la route de Tomaszów Mazowiecki à Inowódz (Dessin 1), à l'intérieur d'un grand complexe de forêts de sapin. La plus grande valeur naturelle de Spała c'est son climat local, de plaine et forestier, ayant les propriétés d'une station de cure. Autrefois ce terrain était particulièrement apprécié pour les dons de ses forêts abondant en gibier. Cette valeur a contribué à l'installation à Spała en 1880 d'une résidence de chasse des derniers tsars de la Russie, ce qui a inauguré le développement de la fonction de repos de cette localité. Le tsar Nicolas II chassait à Spała pour la dernière fois en 1912. Pendant la période d'entre deux guerres, la résidence des tsars devint celle du Président de la République Polonaise, et seulement en 1948 on la légua à l'organisation syndicale (Fonds des Vacances des Salariés) pour la transformer en localité de repos accessible à tout le monde.

La disposition de Spała contemporaine est un exemple d'une des résidences de parc et de forêt rarement rencontrées en Pologne, à une unité spatiale déjà formée et trois unités en train de se former dans le milieu naturel de forêt. A Spała il n'y a pas de parcelles de construction et ce sont les voies de communication et les haies séparant les centres de repos (le plus grand, celui de Fonds des Vacances des Salariés, excepté), qui délimitent les frontières entre les propriétés. Spała présente un type de disposition simple, se développant sur le terrain sans infrastructure, en tant que localité résidentielle monofonctionnelle (Dessin 2). Contrairement au plan, l'aménagement de la localité, eu égard à la grandeur, l'architecture et le standard, est très différencié, ce qui introduit un certain désaccord dans la physionomie de Spała.

Sur le terrain de Spała, 10 centre de repos fonctionnaient en 1988, en disposant de 1568 lieux de couchage, dont 1017 étaient accessibles pendant toute l'année. De ces derniers ne disposaient que trois centres, ceux: du Fonds des vacances pour les Salariés, des Chemins de Fer de l'Etat et du Centre de Sport.

La grandeur du mouvement touristique enregistrée sur la terrain de Spała dans les années quatre-vingts se maintient au niveau de 20.000 personnes par an environ (Tabl. I.). L'intensité des arrivées est assez régulière (hiver, printemps, automne); le point culminant a lieu en été. La hausse du nombre des arrivées en hiver se fait voir de plus en plus distinctement vers la fin des années quatre-vingts (Tabl. II).

L'examen du sexe et de l'âge des personnes passant leurs vacances à Spała démontre la dominance de la population à l'âge productif, cependant dans les dernières années le nombre des retraités s'y reposant augmente sensiblement. Cela concerne surtout le centre du Fonds des Vacances des Salariés, où le pourcentage des retraités égalait 52,8 en 1988 (Tabl. III). En juin 1987 les 2/3 des estivants c'étaient des retraités (Dessin 5).

L'examen du domicile des personnes se reposant à Spała a démontré que 37,3% de tous les arrivants en 1987 venaient de la voïvodie de Varsovie, 26,3% — de celle de Łódź, 4,0% — de celle de Katowice, 3,4% — de celle de Piotrków, et 2,3% — de la voïvodie de Skierniewice (Dessin 6).

L'importance de Spała, en tant que centre de repos, a donc le caractère local et ne porte que sur les régions de la Pologne Centrale. Le prouve aussi le coefficient de concentration de l'origine territoriale des personnes se reposant

à Spała, qui égalait 0,705 en 1987, de même que le fait, que 73,8% d'entre elles venaient des terrains éloignés de Spała de moins de 100 km.

Les recherches qu'on a faites ont permis de déterminer le type fonctionnel de la localité. Spała est un village touristique local, fonctionnant toute l'année, dont la fonction de repos est spécialisée (Dessin 7, Tabl. IV).

Traduit par Lucjan Kowalski

SUMMARY

The work is a monograph study dealing with recreational places.

Spała is a small village with about 400 permanent residents situated on the Pilica River amidst a large complex of woods, mainly pine woods, by the road from Tomaszów Mazowiecki to Inowódz (Fig. 1). Its biggest natural attraction is today its lowland-forest local climate with health resort properties. In the times past this area was most valued for abundance of game in local woods. The above mentioned climatic properties led to location of the hunting lodge for the tsars of Russia in Spała in 1880, which marked a beginning of the development of today's recreational function of the village. Tsar Nicholas II was last hunting here in 1912. During the interwar period the tsars' residence became a summer residence of Poland's president and it was not until 1948 when it was passed to the trade union organization called the Employees Holiday Fund to be used by general public as a recreational place.

The spatial lay-out of today's Spała is a unique example in Poland of a wood-park residence with one developed and three developing spatial units, which are emerging in a natural wood environment. There are absent here building sites owned by individuals and the only boundaries are transport routes and lines separating properties of recreational centres, with the exception of the biggest one, i.e. the Employees Holiday Fund. Spała represents a type of a simple lay-out expanding on an undeveloped area as a monofunctional residential village (Fig. 2). Contrary to the original plans the buildings located here — both with regard to their size, architectural design and standard — are quite differentiated, which accounts for some disharmony in the physiognomy of Spała.

In 1988 Spała was housing 10 holiday centres possessing the total of 1,568 beds, from among which 1,017 were available throughout the year. Year-round facilities were offered by only three holiday centres, that is by that of the Employees Holiday Fund, that of the Polish Railways, and the National Centre of Sport.

The tourist traffic registered at Spała in the 80's remained unchanged at the level of ca. 20,000 persons annually (Table I). Holiday-makers come here in more or less equal numbers during all seasons of the years, with their greatest numbers recorded during the summer season (Fig. 3). At the end of the 80's alongside the summer culmination there could be observed a marked increase in winter-time arrivals (Table II). The studies of age and sex of holiday-makers on the area of Spała reveal predominant shares of population in working age, although the last few years witnessed growing shares of retirees. That refers mainly to the centre belonging to the Employees Holiday Fund, in which retirees represented 58.2%

of all residents in 1988 (Table III), and e.g. in June 1987 two-thirds of all residents were retired people (Fig. 5). The analysis of permanent dwelling places of holiday-makers at Spała showed that 37.3% of them had come in 1987 from the administrative province of Warsaw, 26.3% from Łódź, 4.0% from Katowice, 3.4% from Piotrków, and 2.3% from Skierniewice (Fig. 6). It points at the local significance of Spała as a recreational centre, whose coverage is limited to Central Poland. That is confirmed by an index of territorial origins concentration among holiday-makers at Spała, which amounted to 0.705 for 1987, as well as the fact that 73.8% of them were coming from areas within a radius of not more than 100 km from Spała.

The conducted studies allowed to determine the functional type of this place. Spała is a local year-round tourist locality with a specialized recreational function (Fig. 7, Table IV).

Translated by Leszek Podbielski